

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De gemankeerde dialoog

Veer, R. van der

Citation

Veer, R. van der. (1981). De gemankeerde dialoog. *Kennis En Methode*, 5, 346-357. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10397>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10397>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

'De gemankeerde dialoog'

Bespreking van: Boer, Th. de, *Grondslagen van een kritische psychologie*, Baarn: Ambo Basisboeken, 1980.

René van der Veer

1. Inleiding

'De psychologie is een wetenschap die pas wordt ingeschakeld bij gedrag dat afwijkt van het rationele (Weber), dat we **zelf** niet in onze macht hebben (Peters), dat het normale handelen volgens regels **verstoort** (Fokkema) en voor het **begrijpen** waarvan we speciale kennis nodig hebben (Ryle). Dit zijn allemaal begripsbepalingen die van het primaat van de dialoog ; uitgaan. De vooronderstelling is immers dat het menselijk gedrag normaliter door regels wordt geleid en dat causaal verklaren pas relevant wordt als het mis gaat. We moeten echter nog een stapje verder gaan en zeggen dat de zin van dat verklaren door de postulaten van de dialoog bepaald wordt. *Het verklaren staat in dienst van het verstaan*'.

Aldus de Boer in een kenmerkende passage van zijn jongste boek over de verhouding tussen het begrijpen en het verklaren in de **psychologie** (blz. 129). Zijn gehele boek valt te beschouwen als een **uitwerking** van deze verhouding tussen dialogische en nomologische psychologie en als een speurtocht naar de postulaten die eraan ten grondslag liggen. De Boers prikkelende stelling is, zoals ook uit bovenstaand citaat blijkt, dat het verklaren geen autonome bezigheid mag zijn (is), maar tot doel heeft de storingen in de dialoog op te heffen en de mensen weer deel te laten nemen aan het normale communicatieve handelen. De vraag is dan hoe we deze storingen verhelpen en het antwoord is afhankelijk van de vraag hoe we deze storingen opvatten. Zijn het haperingen in de menselijke natuur die gerepareerd moeten worden? In dat geval zouden we kunnen volstaan met een ingreep op grond van onze nomologische **kennis**. Onder het primaat van de dialogische postulaten wordt een storing echter beschouwd als **gemankeerde dialoog**, als deficiënte communicatie. In dat geval kunnen we slechts helpen door bij de 'patiënten' begrip op te wekken voor de 'oorzaken' van hun falen. Door dat begrip zal die 'oorzaak' zijn 'natuurkracht' verliezen. Het is op dit punt dat kritische en niet-kritische psychologie uiteen gaan. De eerste wil namelijk wedden op het inzicht van de patiënt in zijn falen, de tweede zoekt zijn toevlucht in gedragstherapie. Wanneer de kritisch psycholoog een 'wetmatig' verband vindt, zal hij dat causale verband trachten om te zetten in een rationele samenhang. Verklaren in dienst van het verstaan betekent dan ook: **transformatie** van

verklaren in verstaan.

In dit artikel zal ik de resultaten van de Boers speurwerk allereerst beknopt weergeven en daarna enige kritiek **formuleren**. Achtereenvolgens **behandelt** de Boer in zijn boek de grondslagen van de empirisch-analytische (nomologische) psychologie, de grondslagen van de dialoog en de grondslagen van een kritische psychologie. In afwijking hiervan zullen wij echter de bespreking van de grondslagen van de empirisch-analytische psychologie vooraf laten gaan door **de** bespreking van de grondslagen van de dialoog, dit in overeenstemming met de idee van de kritische psychologie dat men pas verklaren mag, als de dialoog gefaald heeft. (En dit dan nog alleen met de intentie de resultaten van het verklaren weer te verwerken in een gesprekssituatie.)

2. Grondslagen van de dialoog

De eerste taak voor de psycholoog is te trachten in een gesprek zijn gesprekspartner **te** verstaan (begrijpen). Pas als hij hierin faalt en er zijns inziens niet aan de postulaten van de dialoog voldaan is, mag hij er **toe** overgaan de uitingen van de ander te verklaren. Vindt hij de een of andere verklaring voor het gedrag van zijn gesprekspartner dan dient hij deze **weer** in **het** gesprek mede te delen. **De** gesprekspartner kan dan deze verklaring accepteren **en** **eventueel** de verklaring 'ausser Anwendung setzen' (Habermas) door zijn gedrag te veranderen.

Welke **eisen** mag men echter aan een 'goed gesprek' stellen? Welke postulaten spelen (veelal impliciet) een rol **wanneer men een** dialoog voert met een gesprekspartner? Kortom: wat zijn de grondslagen van de dialoog? In **een** belangwekkend betoog tracht de Boer deze voor traditioneel, empirisch-analytisch, **ingestelde** psychologen ietwat vreemde vragen te verhelderen **en** er (voorlopige) antwoorden op te formuleren. Volgens hem zijn **bij het** voeren van een dialoog de volgende vijf postulaten voorondersteld: intentionaliteit, integriteit, rationaliteit, uniciteit en authenticiteit. Een **bijzonderheid** van deze postulaten is hierbij dat ze **contrafactisch gelden**, dat wil zeggen dat we er van uitgaan tot het **tegendeel** blijkt. Hier schuilt **een** belangrijk verschil met de postulaten van de nomologische psychologie dat door de Boer helder uiteen wordt gezet.

Het postulaat van de **intentionaliteit** **drukt** de meest **vanzelfsprekende** **veronderstelling** uit, namelijk dat de **gesprekspartner** in een dialoog 'iets bedoelt'. Hij heeft de intentie iets te zeggen. Aanvaarding van dit postulaat **betekent het accepteren** van de veronderstelling dat de **partner** in **een** **gesprek** **potentieel belangrijke** informatie verstrekt. **Men** gaat er dus **niet** bij voorbaat van uit dat men met de mening van **een** zonderling van **doen**

heeft, die een psychologische verklaring vergt. Voor de Boer betekent dit dat men zijn gesprekspartner serieus moet willen nemen en dat men niet zonder meer zijn toevlucht neemt tot 'verklaringen' van een uitspraak. De spreker is op voorhand geen spreekbuis (van zijn onbewuste, zijn kerk of belangengroep).

Het postulaat van de *integriteit* eist dat argumenten niet worden gereduceerd tot uitingen waarachter de vermeende 'eigenlijke' bedoelingen van iemand schuil gaan. We dienen er vanuit te gaan dat de gesprekspartner te goeder trouw is en geen bijbedoelingen heeft. We nemen aan dat iemand zegt wat hij denkt.

Het postulaat van de *rationaliteit* stelt dat elke spreker bereid en in staat is rekenschap af te leggen van zijn handelen, dat hij de normen die hij erbij in acht neemt gerechtvaardigd acht en desgevraagd bereid is ze te verdedigen. De partner in een dialoog kan in principe zijn handelen in antwoord op een waaróm-vraag verantwoorden. De laatste twee postulaten tenslotte zijn het meest vergaand en het duidelijkst te confronteren met de postulaten van de empirisch-analytische psychologie.

Het postulaat van de *uniciteit* stelt namelijk dat elk individu (elke spreker) een eigen bron van zingevingen is. Elke spreker heeft een eigen verleden, situatie en horizon. Dit postulaat heeft zijn tegenhanger in het postulaat van de wetmatigheid uit de nomologische psychologie. Wanneer men, zoals in de nomologische psychologie het geval is, het individu beschouwt als een exemplaar van een bepaalde klasse, doet men het postulaat van de uniciteit geweld aan.

Het postulaat van de *authenticiteit* vormt het tegenbeeld van het postulaat van de analyseerbaarheid uit de empirisch-analytische psychologie. De Boer: 'Hoe vreemd het ook moge klinken in onze analytische oren, in een gesprek dat die naam waard is, verwachten we dat de ander in zijn geheel aanwezig is. Men zou dit het holistisch postulaat kunnen noemen, waarmee dan aangegeven wordt dat men hier dat 'geheel' moet zoeken dat holisten ten onrechte binnen de wetenschap tot gelding willen brengen'. (blz. 95).

De Boer veronderstelt dat bij elke dialoog deze vijf postulaten in verschillende mate een rol spelen en dat dit relatieve belang van elk der postulaten wellicht een gezichtspunt oplevert om verschillende vormen van communicatie van elkaar te onderscheiden. Ik kan iemand bijvoorbeeld vragen wat zijn beroep is. Impliciet veronderstel ik dan dat de aangesprokene mij iets mee wil delen (het postulaat van de *intentionaliteit*) en dat hij geen interessanter beroep noemt dan hij in werkelijkheid uitoefent (het postulaat van de integriteit). Vraagt hij mij op zijn beurt waarom ik dat wil weten, dan kan ik hierop een bevredigend antwoord geven (het pos-

tulaat van de rationaliteit). Wordt dezelfde vraag (naar het beroep) door een arts aan een psychiatrisch patiënt gesteld, terwijl hij de gegevens voor zich op een systeemkaart heeft, dan ligt de situatie geheel anders. Genoemde postulaten spelen dan een veel geringere rol. De arts is wel geïnteresseerd in de uitlatingen van de patiënt, maar meer als materiaal voor de diagnose, dan vanwege hun intrinsieke waarde. Het stellen van een diagnose door middel van vraag en antwoord is daarom (evenals bijvoorbeeld een mondeling tentamen) een voorbeeld van een 'ontaard' gesprek. Juist aan de hand van deze ontaarde gesprekken realiseren wij ons welk een fundamentele aannamen in een normaal gesprek een rol spelen.

De Boer oppert nog de mogelijkheid dat de postulaten in de volgorde waarin zij hiervoor vermeld zijn een hiërarchie vormen, waarbij het postulaat van de intentionaliteit het meest basaal is en het postulaat van de authenticiteit het meest contrafactisch is. Men kan uiteraard ook de wetenschappelijke dialoog (discussie) vanuit dit gezichtspunt analyseren. De Boer suggereert dat in de ontdekkingscontext (context of discovery) uniciteit en authenticiteit een voorname rol zouden kunnen spelen, terwijl in de rechtvaardigingscontext (context of justification) het postulaat van de rationaliteit voorop zou dienen te staan. Vooruitlopend op paragraaf 5 merken wij hier al vast op dat een al te scherp contextenonderscheid in het licht van de wetenschapstheoretische discussies van de laatste jaren onjuist lijkt. Ook lijkt de contrafactischeit van het postulaat van de rationaliteit in de rechtvaardigingscontext in wetenschapshistorisch onderzoek (Kuhn, Feyerabend) genoegzaam aangetoond.

3. Grondslagen van de empirisch-analytische psychologie

Wanneer niet aan de postulaten van de dialoog is voldaan en het gesprek dus faalt, neemt de psycholoog zijn toevlucht tot het causaal verklaren. Rationeel verklaren zolang het kan, causaal verklaren als het moet, aldus citeert de Boer met instemming Dray (ibz., 129). Deze overgang van dialoog naar empirisch-analytisch onderzoek brengt echter een blikwisseling met zich mee die buitengewoon ingrijpende consequenties heeft. Aan het nomologische verklaringsmodel liggen namelijk geheel andere postulaten ten grondslag dan aan de dialoog. De twee postulaten van de nomologische psychologie, wetmatigheid en analysecrbaarheid, zijn zelfs, zoals reeds werd vermeld, de directe tegenhangers van twee postulaten van de dialoog, namelijk uniciteit en authenticiteit.

Het ontleden van gehelen in samenstellende delen, het herleiden van het samengestelde tot eenvoudiger elementen, dat is sinds Descartes 'Discours de la méthode' een verworven eigenschap van de westerse geest.

Naarmate de erfenis van Descartes in de 19e en 20e eeuw meer in discussie raakte, is ook dit analytische, afstandelijke denken het onderwerp geweest van kritische bezinning', aldus de Boer (blz. 20).

Het postulaat van de analyseerbaarheid veronderstelt namelijk een heel bepaalde visie op de werkelijkheid. Daarin wordt het mogelijk geacht elk onderzoeksobject (dus ook de mens) te analyseren in zijn, logisch onafhankelijke samenstellende delen, zonder dat door deze analyse het gehele object geweld wordt aangedaan. Tevens acht men het mogelijk uit deze samenstellende delen en hun onderlinge relaties het geheel volledig te verklaren. Men zou daarom ons inziens dit postulaat ook het postulaat van de atomaire werkelijkheid kunnen noemen (als men het postulaat ontologisch opvat). De Boer tracht aan de hand van voorbeelden uit de waarnemingspsychologie aan te tonen dat de methode, die zoekt naar verbanden tussen logisch onafhankelijke variabelen ontologisch niet neutraal is. Als voorbeeld geeft hij ook het verschil tussen uiterlijk gedrag en zinvolle handelingen. Binnen het nomologisch model kan zijns inziens dit verschil niet worden opgemerkt. De Boer: 'Stel dat een voornemen en een daad inderdaad intrinsiek zijn verbonden als logisch onafhankelijke gebeurtenissen, dan is het niets bijzonders dat iemand zich iets voorneemt zonder het ooit te doen (of iets doet zonder het zich voor te nemen). Ik kan dan a willen en b doen zonder dat daar iets opvallends aan is. Als b maar voldoende oorzaken heeft, waar die ook gelegen zijn — en evenzo a bepaalde effecten — is er niets aan de hand'. Volgens de Boer is deze consequentie absurd en het gevolg van een negeren van het onderscheid tussen interne samenhangen en externe relaties. In de causaal verklarende wetenschappen hebben feitelijke uitspraken altijd betrekking op externe relaties. Zij zijn het antwoord op een hoe-vraag. Bij de mens moeten we echter soms ook waarom-vragen stellen, hetgeen impliceert dat we het empirisch-analytisch model verlaten en tot een rationele verklaring overgaan.

Het postulaat van de wetmatigheid stelt dat iedere gebeurtenis een voldoende grond heeft. Onder 'grond' verstaan we dan oorzaak. Het begrip 'oorzaak' hangt samen met het begrip 'wet'. Onder oorzaak verstaan we namelijk de beginvoorwaarde van een wetbewering. Wil men meer nadruk leggen op de beginvoorwaarde van zo een bewering dan kan men ook spreken van het postulaat van de oorzakelijkheid. In een helder betoog geeft de Boer het verschil tussen dit beginsel van de oorzakelijkheid en de postulaten van de dialoog. Het causaliteitsprincipe constitueert namelijk de werkelijkheid. Dat elke gebeurtenis een oorzaak heeft, is noodzakelijk waar omdat gebeurtenissen bij voorbaat in een oorzakelijk kader worden gevat (blz. 30). Niettemin kan de werkelijkheid zich uiterst weerbarstig tonen en weerstand bieden tegen het beginsel van de wetmatig-

heid. Het beginsel 'werkt niet' op bepaalde gebieden van de werkelijkheid. Hit is volgens de Boer het geval bij de geschiedenis. In de geschiedenis wordt een manier van verklaren gesystematiseerd die in het dagelijkse leven altijd al plaatsvindt. Daarbij gaan we uit van de postulaten van de dialoog, waarbij het postulaat van de rationaliteit een belangrijke rol speelt. Met instemming citeert de Boer hier Droysen, die schreef: 'Under historisches verstehen ist ganz dasselbe, wie wir den mit uns Sprechenden verstehen' (blz. 90).

4. Grondslagen van een kritische psychologie

Wanneer de kritisch psycholoog een wetmatig verband vindt, zal hij dat causale verband trachten om te zetten in een rationele samenhang, zo citeerden wij de Boer in het voorgaande. De cliënt moet er zich van bewust worden dat gevonden regelmatigheden in zijn gedrag slechts in schijn natuurwetten zijn. We hebben ons echter nog niet afgevraagd hoe het precies ligt met de verhouding tussen natuurwetten en regelmatigheden bij de mens. Is het gedrag van de mens gebonden aan natuurwetten of berust het slechts op, gemakkelijk te doorbreken, regelmatigheden? Het antwoord op deze vraag is erg belangrijk voor de kwestie van de emancipeerbaarheid van de mens. In hoeverre is de mens een emancipeerbaar wezen? Ter beantwoording van deze vraag sluit de Boer aan bij het door Linschoten in de Nederlandse psychologie geïntroduceerde onderscheid tussen eerste en tweede natuur.' Onder de eerste natuur verstaat men vrij basale, psychofysiologische processen die tot de natuurlijke uitrusting van de mens behoren en waarvoor deze niet verantwoordelijk pleegt te worden gesteld. Men kan hierbij denken aan reflexen of zeer basale leer- en geheugenprocessen. Onder de tweede natuur verstaat men het geheel van ingesloten gewoonten, die iemand zich in de loop der tijd eigen heeft gemaakt. Deze gewoonten zijn 'festgevroren' (Habermas), het individu tot een tweede natuur geworden. Over de netelige vraag naar de grens tussen eerste en tweede natuur laat de Boer zich verder niet uit. Op gezag van enige door hem geraadpleegde psychologen deelt hij slechts mede dat wij de bestudering van de eerste natuur vooral moeten zoeken in de kringen van functieleerpsychologen en binnen de psychopathologie. In deze genoemde domeinen van de psychologie vindt de kritisch psycholoog geen emplot. Het heeft immers geen zin iemand bewust te maken van de werking van zijn reflexen, aangezien de persoon hiervoor niet verantwoordelijk is. Hij kan dergelijke basale gedragingen niet veranderen en ook de kritisch psycholoog moet hier terugvallen op het verklaren.² Anders ligt het bij de tweede natuur. Hier heeft het volgens de kritisch psycholoog wel degelijk zin het

subject te confronteren met zijn ingesloten gedragsgewoonten. Doet men dit niet, dan behandelt men geconstateerde regelmatigheden in feite als (quasi) natuurwetten.

'De tweede natuur wordt in deze wetenschap beschouwd *alsof* het een eerste natuur was. Het is deze transformatie onder de vigeur van de twee postulaten waaraan de wetenschap tegenwoordig het verwijt van 'conservatisme' van de 'cultus van het bestaande' te danken heeft... Deze transformatie is het bijvoorbeeld die motieven en motiveringen noodzakelijk doet *verschijnen* als oorzaken, wat niet betekent dat het ook oorzaken *zijn*. Wellicht kunnen die oorzaken door bezinning weer tot *motieven* worden. Dat is dan echter een proces dat buiten de verklarende *wetenschap* valt. Een kritische wetenschap zal aan willen sluiten bij voorwetenschappelijke processen van reflectie en het ontdekken van regelmatigheden slechts *beschouwen* als een hulp bij die bewustwording, niet als middel tot manipulatie die de macht van traditie en *gewoonte* nog versterkt' (de Boer, *blz.* 121). Terecht spreekt de Boer hier ons inziens van oorzaken die door bezinning *wellicht* weer tot motieven kunnen worden. Het is immers in het geheel niet zeker dat processen die in principe tot de tweede natuur behoren ook inderdaad reversibel zijn. Uit de psychologie zijn legio voorbeelden te *bedenken* van processen die hardnekkig weerstand bieden aan verandering. Wanneer de kritische psychologie zich dan ook jubelend over de emancipatie van de tweede natuur uitlaat, dan lijkt zij de historische dimensie uit het oog te verliezen. Een gewoonte of vaardigheid die in jaren is ingesleten is *soms* uiterst moeilijk te veranderen.

Al met al lijkt de kritisch psycholoog ongeveer de volgende strategie te volgen. Eerst beoordeelt hij of de te beschouwen processen tot de eerste of tweede natuur *behoren*.⁹ Behoren zij tot de eerste natuur dan grijpt hij terug naar het empirisch-analytisch instrumentarium *en* tracht *een* causale verklaring op te stellen. Behoren zij tot de tweede natuur, dan zal hij eerst proberen in een dialoog met de cliënt tot een rationele verklaring van de gedragingen te komen. Lukt dit niet, dan zal hij alsnog proberen *een* oorzaak-gevolg relatie te vinden. Deze 'quasi-wet' zal hij dan weer inbrengen in de dialoog. De idee is nu dat door een gezamenlijk verwerken van de geconstateerde regelmatigheden de cliënt zich eraan zal kunnen ontworstelen. Door het inzicht in de *schijnwetmatigheid* van zijn gedrag weet hij zich te emanciperen, waardoor hij zijn gedrag weer tot rationeel verantwoord handelen kan maken (hier wordt de parallel met de psychoanalyse zeer duidelijk). Dat de psychoanalyse model heeft gestaan voor de kritische psychologie wordt overigens door de Boer uitgebreid en helder uitgewerkt). Het lijkt niet al te gewaagd te veronderstellen dat er volgens het ontwerp van de Boer een soort boedelscheiding zou kunnen plaats vinden

in de psychologie. Processen uit de eerste natuur die toegankelijk zijn voor de **nomologische benadering** zouden als altijd met het empirisch-analytisch instrumentarium worden bestudeerd, terwijl de tweede natuur door kritisch psychologen vanuit het primaat van de dialoog zou worden bestudeerd. Cruciaal blijft echter de vraag naar de grens tussen eerste en tweede natuur.

5. Kritiek

Het boek van de Boer vormt een bijzonder belangrijke bijdrage aan de discussie over de grondslagen van de psychologie. Het belang ervan is ook veel groter dan uit een enkele bespreking kan blijken, omdat we noodgedwongen **een** greep moesten doen uit de door de Boer behandelde onderwerpen. Met name de notie van de 'ladder van het verstaan', waarbij we voor de **tweede** natuur uitgaan van het primaat van de dialoog en pas bij falen van de dialoog 'af dalen' naar het empirisch-analytisch verklaren, wordt door hem helder en zinneprikkelend uitgewerkt. Maar ook op tal van andere punten gaat hij **begripsverhelderend** te werk. Het lijkt ons dan ook dat iedere zich **zelf** respecterende psycholoog zelfs in deze tijden van relatieve armoede zijn boekenbudget voor dit boek dient aan te spreken. Dit neemt niet weg dat wij ook enkele fundamentele bezwaren tegen het boek hebben. Het belangrijkste bezwaar is dat de Boer bij herhaling verzuimt in discussie te treden met *psychologen* en *psychologische scholen*. Dit klemmt des te meer daar meerdere psychologen zich uitvoerig hebben uitgelaten over door de Boer besproken kwesties. Zo spreekt de Boer over handelingen die hun vrijheidskarakter verliezen. '**Ze** verstarren tot ritueel en **ceremonieel**. Dit *stollingsproces* kan verschillende vormen aannemen. Leerprocessen leiden tot automatische reacties' (blz. 120, mijn cursivering). Elders spreekt hij van 'gesedimenteerde handelingspatronen' (blz. 149). Wel nu, juist over dit verschijnsel is veel onderzoek gedaan, met name door psychologen uit de Russische dialectische school. Vygotskij zelf heeft het hier door de Boer gesignaleerde probleem ook besproken. Het is voor hem aanleiding het verschil tussen een genotypische en een **fenotypische** analyse naar voren te brengen. Je kunt een psychisch proces op twee manieren analyseren, zegt Vygotskij, namelijk in zijn huidige verschijningsvorm, zoals het nu is, dat wil zeggen **fenotypisch** en naar zijn ontwikkeling of oorsprong, dat wil zeggen **genotypisch**. Dit is voor hem een belangrijk onderscheid, aangezien twee psychische **processen** fenotypisch identiek kunnen zijn, terwijl ze genotypisch radicaal verschillen. Als voorbeeld geeft Vygotskij het **taalgebruik** van een anderhalf à tweejarig kind dat erg lijkt op het taalgebruik van volwassenen. Vanuit een

genetisch of **genotypisch** gezichtspunt hebben het taalgebruik van een tweejarige en dat van een volwassene echter niets met elkaar van doen. Aan de andere kant verschillen het egocentrisch taalgebruik en de **interne** spraak van een kind **fenotypisch** van **elkaar**, terwijl ze genotypisch sterk verwant zijn. De reden dat een uitsluitend fenotypische **analyse** zo vaak ontoereikend is, is volgens Vygotskij gelegen in het feit dat bestaand gedrag vaak 'fossiel' gedrag is. Hij bedoelt hiermee dat veel psychische processen hun ontwikkeling al achter de rug hebben. Dit geldt met name voor automatismen. **Deze** kunnen alleen worden begrepen met een analyse die de ontstaansgeschiedenis van het 'fossiele' ('gestolde' bij de Boer) gedrag in ogenschouw neemt. Het zou te ver voeren hier de analyse te beschrijven **die** Vygotskij voor ogen stond. Wij volstaan hier met de **opmerking** dat dit punt in diverse publicaties aan de orde is **gesteld**.⁴

Maar ook bij **zijn** bespreking van het **postulaat** van de analyseerbaarheid verzuimt de Boer in dialoog te treden met belangrijke auteurs uit het vakgebied van de psychologie. Hij vermeldt de stelling 'het geheel is meer dan de som van de delen' die voortdurend tegen het analytisch denken wordt uitgespeeld (**blz.** 21), maar hij noemt niet de Gestaltpsychologie en de discussie die door psychologen over dit punt is gevoerd. Zo keerde de Gestaltpsycholoog **Koffka** zich bijvoorbeeld tegen een elementaristische of mechanistische psychologie. Tegenover een machine-model van de mens en tegenover een psychologie die het complexe gedrag van de mens verklaart uit een analyse van de samenstellende delen, stelt hij de eigen aard van de **totaliteit**. Het geheel is meer dan de som der delen. Het complexe functioneren van de **mens** kan niet op mechanistische wijze gereduceerd worden, er bestaan volgens Koffka zogenaamde émergente eigenschappen. Ook in deze kwestie heeft trouwens de Russische dialectische school zich niet onbetuigd gelaten. Dit regelmatig mijden van de discussie met gesprekspartners uit de psychologische wetenschap heeft voor psychologen-lezers **iets** onbevredigends, te meer daar de Boer op het gebied van filosofische auteurs wel van een grote belezenheid blijkt geeft.⁵

Een volgende bezwaar richt zich tegen de behandeling van Hegel. Hoewel wij beseffen dat de Boer geen wetenschapshistorisch werk heeft willen schrijven, vinden we dat Hegel er enigszins bekaaid afkomt. Het belang van Hegel voor de kritische psychologie is namelijk groter dan uit het boek van de Boer blijkt. Holzkamp die wel (**en** terecht) ruime aandacht krijgt, is bijvoorbeeld, via de Russische dialectische school, door de denkbeelden van Hegel beïnvloed. Overigens wordt Hegel door Marx, en in **zijn** voetspoor door de sovjetpsychologen, op **geheel** eigen wijze geïnterpreteerd. Volgens Vygotskij stelde Hegel al dat de werkelijkheid een **gemaakte** werkelijkheid is. Zij is ons niet door natuurwetten opgelegd, maar in een his-

torisch proces gevormd. Dit betekent voor Hegel dat de werkelijkheid dus veranderbaar is. Wat eerst onvermijdelijk gedikt leek door de natuurwetten komt in de analyse van Hegel naar voren als in de geschiedenis gemaakt en daarom veranderbaar. Het is de opgave van de wetenschap de *heerschappij* van de zogenaamde 'natuurlijke' wetten als schijn te ontmaskeren en hun wezen (namelijk het historisch bepaald zijn) aan het licht te brengen. Ook Hegels opvatting van de arbeid als middel ten dienste van de emancipatie van de mens heeft in de kritische psychologie grote invloed gehad.⁶

Een derde kanttekening willen wij *plaatsen* bij de Boers conceptie van de 'ladder van het verstaan'. Deze houdt *in*, zoals reeds enige malen werd vermeld, dat de psycholoog (althans voor het gebied van de tweede natuur) uitgaat van het *primaat* van de dialoog (de hoogste trede van de *ladder*) en pas bij het falen van de dialoog een beroep mag doen op het *verklaren* (een trede lager mag gaan). In een wetenschappelijke discussie *betekent* het volgen van dit beginsel dat men de discussiepartner eerst op zijn argumenten beoordeelt en pas als de argumenten onzinnig of volstrekt oninvoerbaar zijn de toevlucht neemt tot het verklaren van de uitspraken van de ander (bijvoorbeeld op grond van zijn lidmaatschap van *een* bepaalde groep of klasse). *Men* mag pas zijn toevlucht nemen tot ideologiekritiek als de discussie heeft gefaald, dat wil zeggen als er aan de postulaten van de dialoog *niet* is voldaan. Als beginsel voor een gesprek klinkt dit heel *vanzelfsprekend* en sympathiek. Beschouwen we dit beginsel echter in *het* licht van wetenschapsgeschiedenis, dan rijzen er bij ons enkele vragen. Men kan uiteraard de ontwikkeling van *een* wetenschap zien als voortvloeiend uit één langgerekte rationele discussie. Dit is in het verleden ook wel de gangbare *visie geweest*. De laatste jaren echter *hebben* wetenschapshistorici en wetenschapssociologen ons *erop* attent gemaakt dat ook allerlei irrationele interne en externe factoren een rol *spelen* in het *wetenschappelijk* bedrijf. *Kuhn* bijvoorbeeld heeft erop gewezen dat een rationele discussie vaak bemoeilijkt wordt, doordat de gesprekspartners van verschillende paradigma's uitgaan. Feycrabend heeft getracht aan te tonen dat in diverse discussies uit de wetenschapsgeschiedenis *niet-ratio-nale* argumenten (middelen) de doorslag gaven en hij poogt te beargmenteren dat dit niet alleen de *feitelijke* maar ook een wenselijke situatie was (*en* is). De argumenten van deze en andere *auteurs* hebben ertoe geleid dat onderzoekers en wetenschapshistorici er nu vrij algemeen van overtuigd *zijn* dat het postulaat van de rationaliteit, ook in de rechtvaardigingscontekst, een wel zeer contrafactisch karakter heeft. Anders gezegd: *men* twijfelt eraan of op basis van de rol van dit postulaat wel *een* reëel onderscheid is te maken tussen ontdekkings- en *rechtvaardigheidscontekst*.

Voor de reconstructie van de wetenschapsontwikkeling levert dit ons inziens de volgende vragen op. Is het pas legitiem om naar wetenschaps-sociologische verklaringen te zoeken als **een** rationele reconstructie faalt? Of zijn er meerdere rationeel te achten ontwikkelingen, waartussen op grond van **niet-rationele** factoren wordt heslist? In dat geval zou men naast een rationele reconstructie evengoed **bijvoorbeeld een wetenschaps**sociologische reconstructie mogen bedrijven. (Het is natuurlijk ook de vraag in hoeverre de verschillende reconstructies kunnen worden **gescheiden**.) Kortom, het is voor ons de vraag of het beginsel van de 'ladder van het verstaan' transporteerbaar is naar **een** gebied als bijvoorbeeld de wetenschapsontwikkeling. Maar misschien heeft de **Boer** iets dergelijks niet willen impliceren. Het zou interessant zijn als hij hier zijn licht nog eens over zou laten schijnen.

Noten

- 1 Overigens hanteerde Hegel al een dergelijk onderscheid. Zie van **Ijzen**doorn, M. H., van der Veer, R., Goossens, F., Kritische Psychologie: Drie stromingen, **Baarn**: Ambo, 1981, hfdst. 1, par. 4.
- 2 Met name in de Russische psychologie is overigens bij herhaling aangetoond dat het gebied der eerste natuur in deze vakgebieden **veel** kleiner is dan vaak wordt gedacht. Zo werd aangetoond dat zeer basale waarnemingsfuncties (**bijvoorbeeld** het waarnemen van illusies) **cultuurafhankelijk** zijn en dat bepaalde wetmatigheden in de verstandelijke ontwikkeling van het kind zich alleen voordoen bij een zeer bepaalde informele en formele scholing door volwassenen. Met name de "vaste" ontwikkelingsfasen van Piaget hebben het in dit opzicht moeten ontgelden. Het **onderschatten** van de rol van de cultuur wordt door Russische psychologen de "naturalistische" fout genoemd.
- 3 Men kan het zich ook anders denken. De psycholoog tracht allereerst een bepaald proces in een dialoog te "verstaan" (rationeel te verklaren). Faalt **de** dialoog of is niet aan de voorwaarden van een dialoog voldaan, dan wisselt de psycholoog van blik en gaat over tot causaal verklaren. De gevonden "wetmatigheden" brengt bij nu weer in het gesprek. Ziet de **cliënt** in dat de wetmatigheid ongewenst is en slaagt **hij** erin deze te doorbreken dan was er kennelijk sprake van een proces uit het domein van de tweede natuur. Tracht de cliënt tevergeefs de geconstateerde wetmatigheid in zijn gedrag te doorbreken dan rangschikt men de wetmatigheid onder de (**ken**nelijk) eerste natuur. De moeilijkheid met deze opvatting is evident: het onderscheid tussen hardnekkige processen uit de tweede natuur en processen uit de, eerste natuur valt niet meer te maken. Toch is deze procedure misschien realistischer dan de in de tekst gevolgde. We beschikken immers nauwelijks over theoretische criteria om onderscheid te maken tussen processen uit eerste en tweede natuur.
- 4 Zie o.a. van Parreren, C. F., Psychologie van het leren I, Deventer: van Loghum Slaterius, 1978 (1960),

- Vygotskij, L. S., *Mind in Society*, Cambridge: Harvard University Press, 1978.
- IJzendoorn, van M. H., Veer, van der R., Goossens, F., *Kritische Psychologie: Drie stromingen*, Baarn: Ambo, 1981 (hdst. 1).
- 5 Uiteraard beseffen we dat Theo de Boer in de eerste plaats geschoold is als filosoof. Niettemin vinden we dat in een boek dat de grondslagen van de *psychologie* behandelt, de door ons genoemde auteurs niet hadden mogen ontbreken.
- 6 Dit alles volgens de *sovjetinterpretatie* van Hegel. Zie voor een bespreking Vos, J., *Onderwijswetenschap en marxisme. De methodenstrijd in de sovjet-onderwijswetenschap*, Groningen: Tjeenk Willink, 1976 (hfdst. II).

Mededeling

Conferentie Kritische Psychologie

op 11 en 12 februari 1982, in de Internationale School voor Wijsbegeerte, Dodeweg 8, 3832 RD Leusden.

Uitgangspunt van de conferentie zijn de volgende boeken:

Th. de Boer, *Grondslagen van een kritische psychologie*, Ambo 1980.

P. v. d. Dool, A. Verbij (red.), *Van Nature Maatschappelijk Overzicht van (/<•kritischpsychologie*, SUN 1981.

M. H. van IJzendoorn, R. v. d. Veer, F. Goossens, *Kritische psychologie. Drie stromingen*. Ambo 1981.

De bedoeling van deze conferentie is de verschillende kritische stromingen met elkaar en met de traditionele psychologie te confronteren, dit *en* om helderheid te *krijgen* t.a.v. de verschillende *standpunten*, *en* om na te gaan hoe een *wetenschapstheoretisch* en praktisch vruchtbare psychologie ontwikkeld zou *kunnen* worden.

Aan de discussies *zullen* onder andere de auteurs van de genoemde boeken bijdragen. Van *de* deelnemers wordt verwacht dat zij de betreffende boeken goed gelezen hebben.

Nadere informatie *en* programma zijn op bovenvermeld adres verkrijgbaar.